

др Милан Гулић, научни сарадник
Институт за савремену историју
Трг Николе Пашића 11, Београд

КРИСТО ДОМИНКОВИЋ: ДУБРОВЧАНИН У ВРТЛОГУ ВЕЛИКОГ РАТА*

САЖЕТАК: Један од најзначајнијих Срба католика у Дубровнику у годинама пред Први свјетски рат био је Кристо Доминковић. Сарађивао је у више листова који су излазили у Дубровнику и уређивао и издавао један од најзначајнијих дубровачких листова – „Дубровник“. Био је активан и у оснивању и раду соколског друштва у Дубровнику и, уопште, био ненаклоњен Аустроугарској монархији. На почетку Великог рата лист „Дубровник“ је забрањен, а Доминковић се нашао у „таоштву“. Рат је провео у интернацији дилем Далмације или у кућном притвору у свом Дубровнику (до ослобођења). Његова богата свједочанства из тог периода доприносе спознаји трагедије коју је Велики рат донио српском становништву на крајњем југу Аустроугарске монархије. Рад је заснован на мемоаристици, архивским документима, штампаним и стручној историографској литератури.

КЉУЧНЕ РИЈЕЧИ: Кристо Доминковић, Први свјетски рат, Далмација, Дубровник.

Дубровник, град на крајњем југу Далмације, вијековима је представљао посебну државну формацију у којој су се развијали трговина и поморство, али и аутентична култура која је вишеструко превазилазила Дубровник као град и Дубровачку републику као државу. Када је, под притиском Наполеонове Француске, Дубровачка република нестала као држава (1808), а град се „утопио“ у остатак Далмације, тај аутентични културни модел је остао нешто што је Дубровник уздизало изнад провинцијске просјечности крајњег југа Хабзбуршке монархије којој је све до стварања југословенске државе припадао (1815–1918). Дубровник је био и важно средиште српске културе на обали Јадранског мора, иако се због малог удјела православног становништва у укупној популацији града, на први поглед, чинило другачије. Носиоци српске културе која је деценијама цвала у граду Светог Влаха били су Срби римокатоличке вјероисповијести. У низу значајних Срба католика на почетку XX-ог вијека важно мјесто је имао Кристо Доминковић.¹

Кристо Доминковић је рођен у Дубровнику 16. јануара 1877. године од оца Пере и мајке Ане, рођене Крстовић. У родном граду је похађао основну школу (1883–1887), грађанску школу (1887–1891) и гимназију (1897).² Студије медицине је уписао у престоници државе којој је Дубровник тада припадао – Бечу. Током студија био је

* Чланак је настао као резултат рада на пројекту *Конфликти и кризе: сарадња и развој у Србији и региону у 19. и 20. веку* (№ 47030) који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

¹ Више о значају и историји Дубровника и Дубровачке републике: I. H. von Engel, *Povjest Dubrovačke Republike*, Srpska Dubrovačka Štamparija A. Pasarića, Dubrovnik, 1903; B. Cvjetković, *Povijest Dubrovačke Republike*, I, *Od najstarijih vremena do 1205.*, Svećenička književna Družba, Dubrovnik, 1917; L. Vojnović, *Kratka istorija Dubrovačke republike*, Marica Schidlof-Vojnović, New York, 1962; I. Mitić, „Međunarodno-pravni položaj Dubrovačke republike početkom XIX stoljeća“, *Pomorski zbornik*, 19 (1981), 327–339; B. Stulli, *Povijest Dubrovačke republike*, Arhiv Hrvatske, Časopis Dubrovnik, Dubrovnik–Zagreb, 1989; B. Stulli, *Studije iz povijesti Dubrovnika*, Konzor, Zagreb, 2001; V. Čučić, *Posljednja kriza Dubrovačke republike*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za povijesne znanosti u Dubrovniku, Matica hrvatska, Zagreb–Dubrovnik, 2003; L. Vojnović, *Istorija Dubrovačke republike*, Ars Libri, Neven, Beograd, 2005.

² E. Rehak, „Dominković, Kristo P.“, *Hrvatski biografski leksikon*, III, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 1993, 500.

активан у организацијама српске студентске омладине. Послије мајчине смрти, након одслушаних неколико семестара, прекинуо је студије и вратио се у Дубровник, а затим отпочео публицистички и политичко-пропагандни рад. Објављивао је књижевне и политичке прилоге, мемоарске и педагошке у више периодичних публикација, а понајвише у дубровачким листовима *Дубровник* и *Срђ*. Био је дародавац књига за Народну библиотеку у Београду.³ Главни уредник листа *Дубровник*, којег су у љето 1892. покренуле присталице Српске народне странке, а први власник, издавач и одговорни уредник је био Стево Врчевић,⁴ први пут је постао 1905, замјенивши Рудолфа Сарделића, да би у периоду 1909–1914. године био власник и издавач и у више наврата уредник, израставши тако у најважнију фигуру листа.⁵ Међутим, готово да је немогуће подробније пратити његове написе из тог времена јер се углавном није потписивао испод својих текстова, а у ријетким тренуцима када јесте чинио је то користећи псеудоним.⁶

Током 1905. био је уредник *Срђа*, листа за књижевност и науку, којег је 1902. године покренуо Луко Зоре, а главни уредник и издавач све до смрти био Антун Фабрис.⁷ За разлику од чланака у *Дубровнику*, текстове у *Срђу* је углавном објављивао под својим именом, осим приказа које је потписивао са „Тиво Книмод“. Наредне 1906. објавио је своју прву књигу под називом *Сличнице са села из дубровачке околине* која је обухватила неколико његових текстова објављиваних управо у листу *Срђ* у периоду од 1903. до 1905. године.⁸

Био је иницијатор оснивања и члан управе Српског гимнастичког друштва *Душан Силни* (основано 17. августа 1907. године на збору Срба Дубровчана у просторијама Дубровачког радничког друштва) које је представљало први и најважнији

³ М. Кићовић, *Историја Народне библиотеке у Београду*, Народна библиотека, Београд, 1960, 95.

⁴ Први број листа *Дубровник* изашао је 3. јула 1892. Излазио је једном седмично, осим током 1909. и 1910. када је излазио по два пута. Штампан је у Српској дубровачкој штампарији Антуна Пасарића и Српској дубровачкој штампарији др Мате Грацића. Лист су током више од двије деценије излажења уређивали Стево Врчевић, Антун Фабрис, Михо Вакети, Рудолф Сарделић, Кристо Доминковић, Никола Бркић, Антун Ципфел, Ерменеђилдо Јоб, Антоније Бенуси и Оскар Вернаца. Непосредно пред избијање Првог свјетског рата лист је забрањен, а посљедњи број је изашао 16. јула 1914. Двадесетак година касније лист је обновљен. Први број је изашао 2. фебруара 1937. У другом периоду излажења листа као уредници су се смјењивали Кристо Доминковић и Коста Ковачевић. Посљедњи број је објављен 29. марта 1941. године (I. Perić, *Dubrovačka periodika 1848–1918*, *Zavod za povijesne znanosti Istraživačkog centra Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku*, Dubrovnik, 1980, 18–20; К. Милутиновић, „О покрету Срба католика у Далмацији, Дубровнику и Боки Которској 1848–1914.“, *Зборник о Србима у Хрватској*, I, Београд, 1989, 33–90; Ј. Д. Митровић, *Српство Дубровника*, Српска књижевна задруга, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1992, 176–177; С. Борак, *Срби католици*, Српско друштво *Др Јован Раиковић*, Српско културно друштво *Зора*, Нови Сад, 1998, 32; N. Tolja, *Dubrovački Srbi katolici. Istine i zablude*, vlastita naklada, Dubrovnik, 2011, 399).

⁵ О каквом се листу радило најбоље говоре ови редови из уводника броја од 2. јануара 1913. године када је Доминковић био „власник и издаваатељ“, а Антоније Бенуси одговорни уредник: „Као и до сада, увјек ћемо високо држати барјак српске опште ствари, па ма како нам се са извјесних страна правило неприлика у нашој борби.“ (*Dubrovnik*, 2. јануара 1913, 1).

⁶ *Југословенска штампа. Реферати и библиографија*, Српско новинарско удружење, Београд, 1911, 127.

⁷ Први број листа објављен је 15. јануара 1902. Излазио је два пута мјесечно, а штампан је у Српској дубровачкој штампарији Антуна Пасарића. Послије Фабрисове смрти октобра 1904. уређивао га је Михо Вакети, а затим Кристо Доминковић. Лист је излазио до краја јуна 1905. када је привремено обустављено излажење. Почетком 1906. поново се појавио пред читаоцима „да књижевношћу и науком шири Слогу између Срба и Хрвата“. „Васкрели“ *Срђ* уређивао је тада Антоније Вучетић. Посљедњи број је изашао 15. јуна 1908. године (I. Perić, *Dubrovačka periodika*, 28–31; N. Tolja, *n. d.*, 608).

⁸ К. Р. Dominković, *Sličice sa sela iz dubrovačke okoline*, К. Р. Dominković, Dubrovnik, 1906.

корак за ширење соколства у тај дио Јадрана.⁹ Присуствовао је соколском слету у Софији у јулу 1910. године, а затим боравио у Београду гдје је чланове Хрватског сокола и *Душана Силног* примио и краљ Петар I Карађорђевић лично. Био је представник сокола из Приморја на састанку српског соколства у Београду од 7. до 9. новембра 1910. године када је донијета одлука о оснивању Српског соколског савеза са сједиштем у Београду.¹⁰ Тих година је блиско сарађивао и, уопште, био носилац сарадње са официрима војске Краљевине Србије који су у више наврата боравили у Далмацији и Дубровнику. Генералштабни капетан Милан Васић дуже је боравио у Доминковићевој кући. С обзиром да је касније капетан Васић био члан организације *Уједињење или смрт* и врло утицајни повјереник Народне одбране, тешко да је у Доминковићевој кући и Дубровнику боравио само ради лијечења како је навођено у званичним пријавама приликом доласка тих официра у Дубровник. Радило се, свакако, о војно-обавјештајном и политичко-националном пропагандном раду.¹¹

Његов *Дубровник* је, као и други листови у Далмацији, са нарочитом пажњом посматрао догађаје у балканским ратовима. Током Првог балканског рата прослављани су успјеси Балканског савеза, а током Другог балканског рата исказиван жал због неслоге међу побједницима тек свршеног рата. У данима када је криза у односима између дојучерашњих савезника из Балканског савеза Србије и Бугарске досегла врхунац и пријетила да прерасте у сукоб (Други балкански рат) Доминковић је боравио у Србији. Писао је о приликама у Србији и српско-бугарским односима, а о томе како је поимао те односе у љето 1913. године најбоље говоре ови редови: „Србија је кроз ово вријеме показала и превише предусретљивости, кавалерства па и попуштања, али ако јој се и покрај свега тога хоће да отме оно што јој је од животне цијене, онда ће се она лако наћи, да одлучно стане на пут свакоме ко јој о глави ради. Бугари као да силом хоће да приме лекцију. Србија нити жели нити тражи рата, али ако од тог буде потреба, знаће њезини синови понова да документују: да Срб још живи, да је јунак!“¹²

Шта су српске побједи у балканским ратовима значиле за Србе (и уопште Словене) који су живјели у Аустроугарској и како је Беч то посматрао Доминковић је врло добро учовао: „Безглава политика Беча, у провађању свога рада на Балкану, није никада пустила из вида нас Славене у монархији, а нарочито нас Југословене. Провађајући прама нама своју познату унутарњу политику, рачунала је да са пропасти наше братске крви у рату са Турцима, морамо и ми овамо сами од себе да у најмању руку постанемо безопасни, па с тога је разумљиво зашто су постали онако узнемирени, када су се увјерили о српским побједама.“ Доминковић је врло добро увиђао да држава у чијим оквирима живи види велики проблем у маленој Србији, а још више у ономе што је малена Србија (али и још мања Црна Гора) значила за Србе и остале Јужне Словене на њеном тлу: „Политика Дранга, као најтврђу препону имала је пред собом Србију, а сада одједном та препона мјесто да буде ослабљена или чак потпуно

⁹ Под тим именом Друштво је постојало до 4. фебруара 1912. године када је усвојен нови назив – Српско соколско друштво *Душан Силни* (S. Nedeljković, „Srpski sokoli u Dubrovniku početkom 20. veka“, *Istorija*, avgust 2013, 14–18;; С. Недељковић, „Културно деловање Срба у Приморју“, *Братство*, 8 (2004), 201–204; Д. Гавриловић, „Доминковић, Кристо П.“, *Српски биографски речник*, III, Матица српска, Нови Сад, 2007, 347–348).

¹⁰ „Једини и врховни услов на којем је основано Sokolsko društvo Dubrovnik bio je i ostaje: slobodna volja slobodnog članstva *Hrvatskog Sokola i Dušana Silnog*“, *Dubrovnik*, 20. jula 1940, 1–2; С. Недељковић, „Српска друштва у Дубровнику на почетку 20. века“, *Зборник Матице српске за друштвене науке*, 122 (2007), 165–178; Н. Жутић, „Српски соколи и Сарајевски атентат 1904–1914.“, *Србија и политика великих сила 1914–2014.*, Београд, 2014, 231–260.

¹¹ М. Ж. Живановић, *Дубровник у борби за уједињење*, Историјски институт, Београд, 1962, 47–48.

¹² К. Д., „Писмо из Србије“, *Dubrovnik*, 3. jula 1913, 1.

уништена она постаје и показује се ојачана, велика, несавладива. Успјеси савезничког, а нарочито српског оружја, електризовано су дјеловали на нас Славене у монархији, а то је грдно уплашило њих у Бечу, и страх који је у њих ушао није био ни од Србије ни од Црне Горе већ од нас овамо. То нијесу у Бечу могли да таје, тако, да су у неким моментима повјерљиво и сами казивали, да се они не страше српских слободних краљевина, већ Славена у монархији а нарочито нас Југославена.¹³ Његове ријечи нарочито добијају на тежини с обзиром да су писане у новембру 1913. године.

Јулску кризу и Први свјетски рат Доминковић је дочекао као угледан и имућан човјек, новинар и власник листа, припадник интелектуалне елите дубровачких Срба, али и Дубровчана уопште. Иако су његове новине осудиле Сарајевски атентат, 16. јула је изашао посљедњи број прије него што је лист забрањен. Доминковић је знао да се од Анексионе кризе, а затим и Скадарске кризе „потеже код наше власти једна листа, која се измјењује и попуњује, а у њој су пописани они, који у случају рата имају бити позатварани“. Био је сасвим сигуран да се и он налази на тој листи, па је већ 25. јула увече, када су се прошириле вијести да ће сутрадан бити објављена мобилизација, претпостављао шта му сљедује наредних дана. Врло су сликовити његови описи ратне хистерије која је захватила Дубровник ујутро 26. јула када су свугдје по граду били видно истакнути прогласи за мобилизацију. Новинарски и интелектуално знатижељан, ослушкивао је гласове људи док је пролазио градом идући ка својој барки којом је обичавао пловити у љетња јутра какво је било и то јулско 1914. године. Њега као Србина итекако су погађали гласови које је у пролазу чуо, попут ових ријечи једног сељака: „За све ово криви су ови наши Срби, и треба их свијех у море утопити, и њих и српске краљеве који су с њима нокат и месо. Да ми даду власт, ја би то све кроз двадесет и четири уре учинио.“ Неки су чак, видјевши да им Доминковић долази у сусрет или пролази недалеко од њих, намјерно гласно говорили: „ала ће се омастит вјешала са српским издајцима“ или „не ће се за који дан ни за једног знати“. Како записа Доминковић: „Доље Срби издајце! Доље Србија!; закријешти ми неко дериште таман кад сам под Звоником закрећао у пристаниште.“¹⁴

Иако га је мучила дилема да ли се објава мобилизације односи на њега, и даље није имао дилеме да се налази „у списку оних Срба и Хрвата, којима је сигурно намијењена тамница у случају рата“. Добро је био свјестан својих „седам смртних гријеха“ који га „осуђују у пако“ и „међу“ у „листу заточеника“: „Најпрви ми је гријех што сам Србин; други је, што сам уредник *Дубровника*; трећи је, што сам толико пута ишао у Србију и по Србији; четврти је, што сам одликован од Краља Петра; пети је што су аустријске власти сигурне, да ми Србија даје грдне паре; шести је, што сам тим истим властима грдно препреден и лукав, јер имам доста везе и познанства са српским официрима, те сам са њима у некој грдној завјери на штету монархије, али, ето, знам да јој вјешто држим тајну страну, седми је што сам се одрекао нашега цара.“¹⁵

Још истог дана (26. јула) уручен му је допис Котарског поглаварства у Дубровнику са потписом поглавара др Алберта Ренкина да се под хитно („безодвлачно“) јави у Хотел *Бијели дворца* (данас Хотел *Ланад*). Идентичан позив на сличан начин добили су и многи други угледни Дубровчани. Котарски поглавар је тако спровео хапшења угледних Дубровчана у тишини, врло перфидно, по чему се разликовао од котарских поглавара у другим дијеловима Далмације, и уопште Царства,

¹³ К. Д., „Quo vadis Austria?“, *Dubrovnik*, 13. novembra 1913, 1; М. Гулић, „Далмација у освит Великог рата“, *Први светски рат, Србија, Балкан и велике силе*, Историјски институт, Институт за стратегијска истраживања, Београд, 2015, 427–452.

¹⁴ К. Р. Dominković, *Piljci i kržine. Uspomene i refleksije iz taoštva i internacije 1914.–1917.*, К. Р. Dominković, Dubrovnik, 1922, 26, 31–33.

¹⁵ Isto, 34–35.

који су имали задатак да ураде исту ствар. Како сам Доминковић пише, то је био хотел „првога реда, недавно грађен“ на полуострву Лападу, наспрам пристаништа у Гружу. Специфично заточеништво у угледном дубровачком хотелу за Доминковића је отпочело у соби коју је дијелио са Димитријем Митом Пушибрком, уредником *Српске зоре*, другог важног српског листа који је тих година излазио у Дубровнику. Они тада нису могли знати да је акција хапшења свих оних који су властима били сумњиви спроведена синхронизовано, диљем Далмације. Сви они су хапшени као „опасни по државу“ (staatsgefährlich) или „политички сумњиви“ (politisch verdächtig). Са прозора хотела у мирној љетњој дубровачкој ноћи ослушкивали су, а помало и гледали, мобилисане младиће који су се јављали на службу у аустроугарским оружаним снагама.¹⁶

У *Бијелом дворцу* те вечери нашла се елита Дубровника и околине, наравно српска или пројугословенска. Ту је било укупно 25 људи: дум Анте Анић, парох у Жупи Дубровачкој; Душан Бабић, трговац; Луко маркиз Бона, биљежник; Димитрије Бубало, трговац; Кристо Доминковић, уредник *Дубровника*; Ђорђо Драшковић, трговац; Марко Гојић, правник; Иво племенити Грисогоно, савјетник покрајинског суда; Боже Хопе, поштански виши чиновник; Антун Јакшић, чиновник; Иво Јелић, трговац из Сланог; Ерменеџилдо Јоб, грађевински предузетник; Мато Кесовија, посједник из Жупе Дубровачке; др Стијепо Кнежевић, адвокат; др Франо Кулишић, секретар Матице српске у Дубровнику; Иво Кунеш, чиновник; Ђуро Марић, секретар Савеза српских земљорадничких задруга; др Јово Милић, лекар; Марин Папи, посједник; Мита Пушибрк, уредник *Српске зоре*; Мелко Радуловић, професор; Мато Шишић, правник; Мише Видак, судија; Иво конте Војновић, књижевник; и Ђорђо Вулетић, посједник. Међутим, они нису били једини који су ухапшени тога дана и те вечери у Дубровнику. Остатак ухапшених био је смјештен у касарни Свете Марије.¹⁷

Први сати притвора у луксузном хотелу, уз храну, шампањац и добра атмосфера, изазвали су код притворених Дубровчана такво расположење да су хотел у шали називали тамницом, а себе некаквим „српским генералштабом“, како је то говорио Марин Папи. Међутим, наоружани стражари, посјете породица под строгим надзором и вијести о приликама у граду унијели су неспокој међу њих. Сазнали су да читав град прича о њима, назива их издајцима и шири разне верзије о њиховој судбини, од тога да ће им судити пријеки суд, преко тога да ће бити стрпани у подземне тамнице или чак повјешани, па до тога да су пронађени документи који свједоче о томе да су били учесници завјере против државе и да су, штавише, они узрок рату. Још већи проблем је био у томе што је „нахуцкана и фанатизирана маса“ малтретирала чланове њихових породица. У Дубровнику је, писао је Доминковић, а то је важило и за друга мјеста диљем Краљевине Далмације, „оним најпростијим и најпроблематичнијим особама у граду дата потпуна слобода и власт, те су удесили прави лов на свакога за кога знаду да је Србин или да Србина сматра братом, те их хватају и затварају.“¹⁸

Послије два дана проведена у хотелу на Лападу, од 25 затворених, тројица су пуштени кућама, а 22 отпремљени за Шибеник 28/29. јула лађом *Дубровник* на коју је претходно укрцано и 12 ухапшеника заточених у касарни Свете Марије. У питању су били: Ђуро Бераћ, трговац; Митар Бераћ, трговац; Милан Цвијановић, приватник; Иво Глухоња, посједник; Игњат Јоб, студент; Лесо Куртовић, банкарски чиновник; Кристо

¹⁶ К. Р. Dominković, *Piljci i kržine*, 38–39, 47, 63; J. Beroš, „Dubrovčani – taoci i veleizdajnici za vrijeme prvog svjetskog rata“, *Dubrovnik*, 4 (1966), 73–98; М. Гулић, „Далмација у освит Великог рата“, 443–444; М. Гулић, „Dalmatinska javnost i Sarajevski atentat“, *Istorija 20. veka*, 1 (2016), 31–54.

¹⁷ Хрватски државни архив (ХДА), фонд Царско и краљевско Министарство унутарњих послова (75), Далматински списи, кутија 37, *Verhaftungen in Dalmatien*; К. Р. Dominković, *Piljci i kržine*, 81–83.

¹⁸ К. Р. Dominković, *Piljci i kržine*, 89–90; М. Ж. Живановић, *н. д.*, 284.

Лапгало, приватник; Иво Матић, чиновник *Српске зоре*; Васо Пипер, приватни чиновник; Антун Суђа, банкарски чиновник; Лујо Шолетић, комисионер; и Едуард Трс, канцеларијски радник. За све њих је котарски поглавар у Дубровнику др Ренкин јавио Намјесништву у Задар да их „треба држати (у затвору, прим. аут.) дијелом као изравне пропагаторе и пријатеље великосрпских идеја, а дијелом као вође српске националне струје у Дубровнику, која је показивала посљедњих година растућу иредентистичку боју“. Одмах по доласку на шибенску обалу имали су прилике видјети и чути са колико се радости далматинска младеж ставља под царев барјак и одлази на фронт: „Са шибенске обале допире до нас јака вика неке велике масе. То доводе момчад у великим четама, јер је Шибеник зборно мјесто војске сјеверне Далмације колико за пјешадију толико и за морнарицу. Испремијешано пјевање, урлање и потцикивање, разлијегало се преко пространог шибенског пристаништа и давало знака да је ова маса опијена и фанатизована.“¹⁹

У Шибенику су били смјештени у тамницама у згради Окружног суда. У ћелији број 59 са Доминковићем су се нашли Димитрије Бубало, Ђорђо Драшковић, Иво Глухоња, Марко Гојић, Иво Јелић, Кристо Лапгало, Лујо Шолетић, Ерменеђилдо Јоб и Игњат Јоб. Шибенске судбене тамнице, у које смјестише угледне Дубровчане, биле су модерне и уређене по свим „хигијенским захтјевима“. Свјеж ваздух и освјетљење у свим ћелијама, вода за пиће, тушеви са топлом и хладном водом, болница, амбуланта и апотека, а уређене су чак и двије мале капеле, једна за притворенике римокатолике, а друга за православне. Међутим, како је и сам Доминковић примјетио, „уза све ово модерно уређење, уза сву чистоћу и ред, опет је ово тамница и ништа друго“. И ту у Шибенику, као и претходно у Дубровнику, затворенички режим је према њима био врло благ. Храна и пиће су стизали из спољашњег свијета, дружење је било стално, а шетње између ћелија могли су правити када год су то хтјели. Са друге стране, такву слободу у истој тамници нису имали др Мелко Чингрија, дубровачки начелник, др Антун Пуљези, доначелник, и православни свештеник Сава Барбић који су ухапшени у Задру на пароброду *Ловријенац* који је пловио ка Ријеци.²⁰

Већ 1. августа до њихових затворских ћелија допирали су чудни гласови из самог града: „Чудна дрека и вика мјешавине ситних и крупних гласова правила је неку врсту хуке, при којој се чинило као да се све ломи и крши, па је утјецала језовито.“ Знатижељу затвореника да сазнају шта се то догађа у граду задовољио је затворски чувар чија је предусретљивост према Дубровчанима била управо фасцинантна. Наравно, од те предусретљивости имао је и он користи. Улетјевши у ћелију у којој је било више заточених Дубровчана машући рукама објаснио је какви су то чудни гласови и та врева: „У граду је читав пако! Војска страшно демострира против Срба. Навалила је на њихове дућане па чак и у неке куће. Велика трговина г. Скочића потпуно је девастирана. Јадни Срби морају да се крију, јер би друкчије тешко прошли. Маса је управ подивљала. Утекао сам да не гледам неке бруталности, које су с једне стране одурне а с друге улијевају страх.“²¹ Такав извјештај улио је неспокој. Добро су они

¹⁹ К. Р. Dominković, *Piljci i kržine*, 107, 112–113; J. Beroš, „Dubrovčani – taoci“, 86; J. Beroš, „Dalmacija pod terorom posljednje austrijske, Attemsove administracije“, *Zadarska revija*, 6 (1964), 562–577.

²⁰ К. Р. Dominković, *Piljci i kržine*, 123, 125–126; М. Ж. Живановић, *н. д.*, 285.

²¹ У извјештају Котарског поглаварства у Шибенику стајало је да је у питању била манифестација „какове се многи старији људи не сјећају“: „Све што се је могло мицати у Шибенику похрлило је да манифестира.“ Носећи царске заставе и бакље манифестанти су шетали Шибеником. Поскидали су више ћириличних натписа на које су наишли, а затим су то исто покушали урадити са радње још једног Србина. Међутим, на њих је из куће бачена столица, након чега је разјарена маса полупала прозоре и врата на тој и неколико сусједних кућа чији су власници, такође, били српске националности (ХДА, фонд 75, кут. 24, *Манифестације у Шибенику*).

памтили како је рушилачка антисрпска маса протутњала Дубровником који дан раније, док су још били слободни.²²

Њихове нове муке отпочеле су 3. августа када су одређени за таоце који ће пратити војне транспорте и својим животима гарантовати за њихову сигурност. Ова информација надвила је мрачну копрену смрти над Доминковића и затворске другове: „И ми стекосмо увјерење, да смо осуђени на смрт без икакве оптужбе, суђења и пресуде.“ Већ 7. августа на Доминковића је дошао ред. Својим животом је гарантовао за војнички жељезнички транспорт од Шибеника до Сплита, а затим за бродски транспорт од Сплита до Груза. У Грузу му је саопштено да, након гаранције за та два транспорта, заједно са Митом Пушибрком, Божом Хопеом и др Матом Грацићем, председником Српског соколског друштва *Душан Силни* постаје стални гарант за барутану на Лападу. Доминковић, Пушибрк, Хопа и др Грацић су смјештени у просторије домобранске касарне у Грузу.²³

Ту је Доминковић доживио нарочити лични ударац. Један од војника који их је чувао са оружјем на готовс био је Доминковићев млађи брат, мобилисан онога дана када је Кристо затворен у хотелу на Лападу. Штавише, млађи Доминковић, као наредник у трећем позиву, давао је упутства војницима како да се опходе према таоцима и имао наредбу да им сугерише да у њих хладнокрвно пуцају у случају да било шта ураде. Браћа су се у једном тренутку, иако на удаљености, погледала и Кристо је у братовљевом оку видио да је у њему „нешто страшно кипјело“. Како се у таквој игри живота осјећао најбоље говоре ови редови: „У један трен све то разумјех и, за час, не осјетих ни љутњу ни бијес, већ ме подуже неки чудни осјећај хладнокрвног убојице, готов да мирне душе најпростије убијем онога, ко је два рођена брата у овај грозни душевни положај довео. Страшно, са неком јаком и подмуклом боли осјетих се под суровом пажњом бајунете свог рођеног брата, који трпи једнако, а можда и горе него ја. Оваково расположење осјетих сваки пут кад би се угледали, окрећући један од другог главе и готово се кријући да се не видимо, јер нас је грдно бољело.“²⁴

Као талац у Грузу Доминковић је пратио и војничке транспорте на прузи Груз–Ускопље. Ускопље је било жељезничко чвориште гдје су се укрштали возови који су долазили из Груза и Зеленике. Доминковић је на том правцу возове пратио данима, а некада и по два пута дневно. Држало га је то у родном граду, али у исто вријеме и далеко од њега. Заједно са Доминковићем на истој релацији често су „путовали“ и поменути Мато Грацић, Мита Пушибрк, Боже Хопа, као и трговац Антун Вујновић. Када им је наређено да прате транспорте на жељезници омогућено им је да, о свом трошку, изаберу и други, бољи смјештај у којем ће, наравно, бити под строгим надзором. Захваљујући томе, поново су се смјестили у хотел, али не онолико луксузан као *Бијели дворца*. Заточеништво у дубровачком хотелу *Аустрија* омогућило им је да понеки глас из спољашњег свијета ипак добију, да сазнају неку информацију са ратишта на Дрини или о аустроугарским успјесима на Источном фронту и побједи код Лавова која се прослављала на градским улицама. Доминковић је о томе свједочио на основу онога што је у хотелској соби могао чути: „Једног јутра, одмах негдје првих дана одкада смо у хотелу, извјешавају се заставе, ките куће а музика удрила у свирање маршева и повукла за собом родољубиву масу, да се сита навиче свега и свачега. На кућама извјешано готово само црно-жуте и државне заставе. Ево за час се пометла и народна тробојка хрватска, а српска је, за сада, и онако осуђена на смрт, па ти тако

²² К. Р. Dominković, *Piljci i kržine*, 138–139; М. Гулић, „Далмација у освит Великог рата“, 448.

²³ К. Р. Dominković, *Piljci i kržine*, 143–144, 153; М. Ж. Живановић, *н. д.*, 286.

²⁴ К. Р. Dominković, *Piljci i kržine*, 167–168; М. Гулић, „Далмација у освит Великог рата“, 444.

цијело мјесто изгледа као да је састављено од самих канцеларија власти. Тако је у Грузију, тако је и у Дубровнику. Јадни Дубровничке!...²⁵

У дубровачком хотелу и у праћењу транспората до Ускопља Доминковић је дочекао и септембар и прве јесење кише и пад температуре. Ноћивање по хладним вагонима у ишчекивању повратка узело је данак и он је добио упалу плућне марамице (pleuritis). Због тога је 8. септембра о свом трошку прешао у Покрајинску болницу у Дубровнику. У болници је имао стражу пред болесничком собом у току ноћу, а честе обиласке преко дана. Посјете породице биле су дозвољене ријетко, а дописивање оскудно, са строгим цензуром. Осим тога, није му било дозвољено да комуницира са другим пацијентима, међу којима су била и два угледна Новљанина – Јефто Гојковић, градски начелник, и Мирко Комненовић који је стајао на челу Српске соколске жупе на Приморју. У болници је провео 43 дана прије него што су га два војника, још недовољно опорављеног, вратила у хотел гдје је затекао још само Грацића и Пушибрка, пошто је Хопа такође био у болници, а Вујновић отпремљен у тамницу под оптужбом да је годину дана прије избијања рата држао „велеиздајнички говор“ приликом вечере са два србијанска официра који су се у Дубровнику налазили на опоравку.²⁶

Од Доминковићевог одласка у болницу ни остали таоци више нису упућивани да прате транспорте од Грузије до Ускопља. У наредним данима Грацић је био пуштен, а Пушибрк оцијењен способним за војску и послат на фронт, док се Доминковићево здравствено стање погоршало, па је на Божић 25. децембра поново смјештен у болницу. У болници, под строгим режимом у којем није могао да комуницира са другим болесницима нити да прима посјете и размјењује писма, остао је више од мјесец дана до 27. јануара 1915. године када је упућен за Мостар. У Мостару је био смјештен у бараку са неколико пропалица, психичких болесника и једним мостарским Србином који је осуђен на четири године затвора због пјевања српских пјесама у припитом стању, а смјештен је ту откако је „пропљувао крв“, тј. добио туберкулозу. У хладној бараци у граду на Неретви провео је девет дана, а затим је враћен у Дубровник.²⁷

Међутим, у Дубровнику је исте вечери по доласку бачен у праву тамницу, чувену *Кармен*. Из руку војних, предат је у руке цивилних власти. Како је сам за тај туробни простор записао: „Куд год се окренеш свуда го камен. Камени зидови, камене преграде, камени сводови и камена плоча по поду.“ У дубровачкој тамници дијелио је собу са двојицом осуђених за проневијеру, једним за крађу и једним за тучу, али како сам Доминковић записао: „Прама мени су доста учтиви, није им ни на крај памети да се простачки владају.“ Иако му је речено да ту остаје кратко, дани су пролазили а он је био на истом мјесту и размишљао: „О мени као да нико не води рачуна, већ ме препустише да живим болестан у овим несретним тамницама и међу овим простим осуђеницима.“ Ипак, њему је као богатом дубровачком посједнику омогућено да храну добија из оближњег ресторана, чиме је и у тим тешким условима ипак био повлашћен.²⁸

У дубровачкој тамници је провео осам дана, а тек је 12. фебруара 1915. године добио обавијест да ће бити пребачен у болницу шибенског Окружног суда, истог оног у којем је био неколико мјесеци раније. Знајући за добре услове у Шибенику, одакле је пребачен седам мјесеци раније, тој вијести се итекако обрадовао: „Знам за шибенске тамнице, знам за zgodну болницу у њима, па ми чисто мило што идем и по други пут у ту тамницу, само да се што прије курталишем овог гроба.“ Штавише, омогућено му је да вече прије поласка посјети свог другог брата, иначе тешко болесног. Лађом *Дубровник* испловио је из грушке луке 13. фебруара у шест сати изјутра. У шибенском

²⁵ К. Р. Dominković, *Piljci i kržine*, 179.

²⁶ Isto, 184–186.

²⁷ Isto, 196–198, 201–204.

²⁸ Isto, 221, 227–228.

затвору затекао је само двојицу земљака – Иву Војновића и Стијепа Кобасицу, уредника сарајевске *Српске ријечи*, а осим њих и др Будислава Гргура Анђелиновића, др Иву Крстеља, Динка Сировицу, Марка Стојића, Паву Роцу, Франа Маруна, Петра Билића, а касније и др Мату Дринковића. У женском одјељењу била је учитељица Маја Нижетић из Сплитске на Брачу која је оптужена за велеиздају јер је „за вријеме балканскога рата много причала дјечи о Србима“.²⁹

Из дана у дан шибенским затвореницима су умањиване привилегије које су раније имали. Посјете су биле све ријеђе и уз присуство неког од државних чиновника, ћелије су затваране раније увече све док постепено нису потпуно затворене. Преписка је строго цензурисана, па је тако Иви Војновићу у једном писму које му је послала мајка остао само њен потпис, а све друго је цензурисано. Очигледно, ни Шибеник више није био оно што је био претходне године. Зато је Доминковићу и позив за регрутацију био прихватљив. Када је Аустроугарска подигла старосну границу за оне које позива у војску, стигло се и до Доминковићевог годишта. Оцијењен је као способан и регрутован. Прије него што је 15. маја 1915. године требало да отпочне његова војна служба у држави чији је грађанин и која га је већ више мјесеци без икакве оптужбе држала затвореног, добио је дозволу за женидбу са својом вјереницом која је као учитељица радила у Задру. Вјенчање је требало обавити у затвору шибенског суда 9. маја, а кумови да буду конте Војновић и др Крстељ. Међутим, увече 8. маја стигла је вијест да га шибенски суд, по наредби дубровачког Поглаварства, пушта на слободу.³⁰

Без обзира на то, Доминковић се 9. маја вјенчао у катедрали Светог Јакова у Шибенику саграђеној у XV вијеку, а његови кумови су били гостионичар Никола Блажевић, који је током 1914. године и сам био талац, и Крсто Маргетић, такође хапшен на почетку рата. Један кум је био Хрват, а други Србин, један католик, а други православац. Како записа сам Доминковић: „Два кума два таоца, један Хрват други Србин, један католик други православни. Да сам удешавао, боље удесити не би могао.“ Још исте вечери упутио се за Дубровник преко Сплита и Метковића. Међутим, већ у Метковићу Доминковић је поново ухапшен по наређењу које је стигло из Задра. Ново хапшење је било оправдано тиме да је планирао бјекство. Није му помогло ни то што се државним органима у Шибенику, Сплиту и Метковићу уредно пријављивао, што је од њих добијао важеће пропуснице, као ни то што је имао војничку легитимацију и, штавише, положио заклетву. До Херцег Новог, у којем се имао пријавити у војску, није ни стигао.³¹

Након осам дана проведених у Метковићу, уз војну пратњу, отпремљен је у Херцег Нови. Тамо је, међутим, процијењено да његово здравствено стање не задовољава и да због тога није способан да иде на фронт, па је упућен у Дубровник. Увече, 18. маја обрео се поново у свом родном граду и послије скоро годину дана био у својој кући. Сутрадан изјутра затекао је свој град и његове становнике у грозничавом ишчекивању да им се рат опасно не приближи ако Краљевина Италија приђе силама Антанте и примијетио да је највећи број представника власти управо из тог разлога напустио град. У Градском поглаварству речено му је да се може вратити кући, али да не смије нигдје излазити, никога примати и ни са ким се дописивати. Лажирајући озбиљност свог здравственог стања и представљајући га горим но што је уистину било, а у исто вријеме користећи се паником која је завладала услијед могућности напада италијанских снага на саму Далмацију, Доминковић се коначно ријешити затвора и тамница и прешао у кућни притвор.³²

²⁹ К. Р. Dominković, *Piljci i kržine*, 232, 240–242.

³⁰ Isto, 254–257, 267–269.

³¹ Isto, 272, 276, 281–282.

³² Isto, 305.

Ипак, није могао бити сасвим спокојан. Није прошло ни недјељу дана које је провео у кућном притвору, а полицијски службеници су упали у кућу Доминковића са намјером да заплијене портрете краља Петра и краља Николе који су красили зид породичне куће ове угледне дубровачке фамилије. Као да је то очекивао, Доминковић је неколико дана раније поменуте портрете извукао из рамова и добро сакрио. Полицијским службеницима који су претресали кућу запала је за око и слика крунисања цара Душана у Скопљу, која је остала на зиду, али су одустали од покушаја да схвате о чему се ту ради након што је Кристин брат рекао да ни сам није сигуран шта слика представља и да претпоставља да се ради о отварању неке задужбине. Доминковић је проводио дане на свом великом дубровачком имању радећи у врту и пишући своје „успомене и рефлексije из таоштва и интернације“. Међутим, врло често су га, користећи се бесмисленим изговорима, посјећивали припадници полицијских снага само како би се увјерили је ли у кући и ради ли нешто због чега би га поново могли ухапсити. О томе какав му је режим кућног притвора намјенила власт говори и то што му чак није било дозвољено да оде до гробља када му је 18. септембра 1915. године преминуо рођени брат Иво.³³

У првој половини октобра поново је прегледан како би се оцијенило је ли способан за војску и поново је отпуштен као неспособан. У наредним недјељама добио је информацију да му се одобрава да помало и излази из куће, али уз препоруку „да не залази у друштво“. Међутим, све и да му је и то било дозвољено огромна већина људи је зазирала од контакта са њим. Осим тога, настојао је да не буде на оку онима од којих је очекивао да га измишљеним оптужбама поново ставе „иза браве“. Због свега тога је из куће излазио врло ријетко. Јуна 1916. године и по трећи пут је прегледан у војсци и по трећи пут отпуштен као неспособан. Пошто га нису могли послати на фронт, аустроугарске власти одлучују да га ипак удаље из Дубровника, па му 19. новембра 1916. године наређују да се упуту у Холабрун како би био конфиниран. Ипак, молба да се тога поштеди због здравственог стања и тешких материјалних прилика на крају је уродила плодом па се он није морао упутити у тај град у Доњој Аустрији.³⁴

Марта 1917. године по четврти пут је позван на преглед за регрутацију. Дознавши да ће га тог пута прегледати љекарска комисија „која готово све редом купи и узимље“ одлучио је да једноставно не оде на преглед. Остао је кући прикован за постељу. Тај ризичан потез прошао је без последица. Јула 1917. године, као знак добре воље новог цара удијељена је амнестија свим политичким кривцима, донијета одлука о распуштању логора за интернирање, и омогућено да се сви који су конфинирани могу вратити својим кућама. Добра воља цара Карла била је више очајнички потез државе која је упала у велике проблеме у свјетском рату који је сама изазвала. Одлука од 15. јула односила се и на Криту Доминковића о чему је званично информисан тек 19. октобра 1917. године. Ова царева одлука учинила је да Кристо Доминковић послуже три године и три мјесеца поново постане слободан човјек, а да у међувремену ни за шта није ни оптужен ни осуђен. Међутим, слобода од политичког гоњења није значила и слободу од обавезе ступања у војску јер је Аустроугарска и даље крварила на европским фронтима. Како би избјегао могућност да га пошаљу на фронт, он је остао у кућној изолацији и наставио да се претвара болеснијим него што је уистину био. У томе је видио и нешто добро: „Срећа да сам присиљен да сам себе и даље конфинирам, па тако нијесам свједок многим невољама глада и јада.“³⁵

Кућни притвор, што онај који му је држава наметнула, што овај који је наметнуо сам себи, искористио је и да настави рад на својим „успоменама и рефлексijaма из

³³ К. Р. Dominković, *Piljci i kržine*, 306–307.

³⁴ Isto, 312–313, 315–316, 319–321.

³⁵ Isto, 321–323.

таоштва и интернације“. Надовезао се на рукопис који је почео настајати у шибенском затвору. Његови мемоари су тако писани „под свјежим утицајем самих доживљаја, када је с једне стране буктио бијес на мучитеље а с друге стране спутавао страх испред тих мучитеља“. ³⁶ Објављени су свега неколико година након Првог свјетског рата (1922) као његова друга књига под називом *Пилци и кржине* и представљају драгоцену свједочанство о ратној хистерији, репресији власти и тешком положају Срба који су били грађани Аустроугарске монархије. ³⁷

Пуну слободу Доминковићу је донио слом Аустроугарске монархије октобра 1918. године. Упркос свим недаћама дочекао је тако нестанак мрске му државе чије је држављанство имао, као и одлазак Хабзбурга са балканских простора. Почевши од 29. октобра 1918. године када је Хрватски сабор прогласио раскид свих државно-правних веза Хрватске, Славоније и Далмације са Аустроугарском монархијом и Краљевином Угарском Дубровник је послје више од једног вијека престао да буде дио државе Хабзбурга. Праву слободу донијела је васкрсла Србија чија је војска 13. новембра 1918. године стигла у Дубровник и на чијим је жртвама, крви и муци, спроведено југословенско уједињење. У новој, југословенској држави „заслужни национални радник“ Кристо Доминковић био је управник и економ Државног опоравилишта на Локруму (1919–1926), а сарађивао је у више српских културних друштава. Био је близак Народној радикалној странци и писао је у њиховом дубровачком листу који је током 1922, 1923. и 1925. године излазио под именом *Дубровник* и који је јасно подсећао на славног Фабрисовог имењака, али није представљао његовог настављача. Исте године када је објавио сјећања из времена Првог свјетског рата објавио је и своју трећу књигу под називом *Дубровник и околица* која је представљала „згодан домаћи пратиоц за посјетиоце Дубровника“. Радило се о краћем историјском и етнографском водичу кроз Дубровник. ³⁸ Објављивао је радове *Слетском вјеснику* Мостарске соколске жупе, *Народној одбрани* из Београда, часопису за националну пропаганду под називом *Чувајте Југославију* из Београда, листу за националну и културну акцију у народу под називом *Дачићеве народне новине* који је излазио у Београду и др. ³⁹

Фебруара 1937. године обновио је излажење *Дубровника*, а издавао га је све до доласка ратног пожара на југословенске просторе. Мотив за поновно покретање листа најбоље видимо у овим редовима уводника првог броја обновљеног *Дубровника* од 2. фебруара 1937. године: „У нашем настављању рада руководиће нас тврда вјера у непоколебивост народног јединства, у недјелљивост склопа данашње нам миле Југославије и братска љубав са свима који истински воле и раде за Краља и отаџбину. Високо држећи овај свој барјак и поносећи се својим српским родом и именом, увијек ћемо се руководити с љубављу прама хрватском имену и Хрватима, молећи их за истинску сарадњу у очувању крвљу стечене слободе и народног уједињења.“ Лист је био близак политици Југословенске радикалне заједнице (ЈРЗ) и њеног лидера др Милана Стојадиновића. ⁴⁰ Средином новембра 1938. године Доминковић је једне вечери пред поноћ нападнут од стране припадника Хрватске грађанске заштите, оружане формације Хрватске сељачке странке (ХСС) др Владка Мачека. Било је то напетост

³⁶ К. Р. Dominković, *Piljci i kržine*, 3.

³⁷ С. Недељковић, „Срби на Приморју у борби за уједињење“, *Добровољачки гласник*, 32 (2008), 206–211.

³⁸ К. П. Доминковић, *Дубровник и околица: згодан домаћи пратиоц за посјетиоце Дубровника*, Књижара Ј. Тошовића, Дубровник 1922.

³⁹ Ј. С. Радојчић, *Биографије. Срби западно од Дунава и Дрине*, I, Прометеј, Нови Сад, 2009, 1016–1017.

⁴⁰ „Nastavljamo...“, *Dubrovnik*, 2. februara 1937, 1; I. Perić, „Pregled razvoja dubrovačke periodike između dva svjetska rata“, *Anali Zavoda za povijesne znanosti Istraživačkog centra Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku*, XIX–XX (1982), 291–467; Ј. Д. Митровић, *н. д.*, 258–265.

вријеме уочи парламентарних избора заказаних за 11. децембар када је Доминковићев *Дубровник* отворено „држао страну“ Милану Стојадиновићу и његовом ЈРЗ-у, а нападао Мачеков ХСС, називајући самог Мачека „непријатељем Југославије бр. 1“. Уз повике „Доље Јереза! Доље *Дубровник*! Доље Влада!“ Мачекови симпатизери су са неколико удараца оборили Доминковића на земљу, а затим се разбјежали.⁴¹

Након пада Стојадиновићеве Владе почетком фебруара 1939. године лист је био суздржан, усмјеривши своју пажњу на преговоре о рјешењу „хрватског питања“. Споразум између Драгише Цветковића и Владка Мачека поздрављен је као својеврсно олакшање.⁴² Иако су у међуратној југословенској држави прилике биле битно другачије него у Аустроугарској, Доминковић је наставио свој самозатајни рад, па текстове углавном није потписивао. У једном је ипак било сличности, писање *Дубровника* је и у југословенској држави долазило на удар цензуре, па су бјелине у тексту биле честе. Посљедњи број овог листа објављен је 29. марта 1941. године када је одушевљено дочекан пуч од 27. марта и поздрављено преузимање власти од стране краља Петра II.⁴³

Проглашење Независне Државе Хрватске затекло га је у Дубровнику, гдје је наставио да живи и у вријеме постојања те квислиншке творевине. Током 1944. године ухапшен је од стране усташа, али је дочекао крај рата. Умро је у Дубровнику 20. октобра 1946. године, добивши ту ријетку привилегију да умре тамо гдје је и рођен. Одликован је Орденом Светог Саве.⁴⁴

ИЗВОРИ

Хрватски државни архив, Загреб

Царско и краљевско Министарство унутарњих послова, Далматински списи

ШТАМПА

Dubrovnik, Дубровник

Istorija, Београд

МЕМОАРИ

Dominković Kristo P., *Piljci i kržine. Uspomene i refleksije iz taoštva i internacije 1914.–1917.*, K. P. Dominković, Dubrovnik, 1922.

ЛИТЕРАТУРА

Beroš Josip, „Dalmacija pod terorom posljednje austrijske, Attemsove administracije“, *Zadarska revija*, 6 (1964), 562–577.

Beroš Josip, „Dubrovčani – taoци i veleizdajnici за vrijeme prvog svjetskog rata“, *Dubrovnik*, 4 (1966), 73–98.

Борак Светозар, *Срби католици*, Српско друштво *Др Јован Рашковић*, Српско културно друштво *Зора*, Нови Сад, 1998.

Vojnović Lujo, *Kratka istorija Dubrovačke republike*, Marica Schidlof-Vojnović, New York, 1962.

Vojnović Lujo, *Istorija Dubrovačke republike*, Ars Libri, Neven, Beograd, 2005.

⁴¹ „Razbojnički napadaј na našeg urednika“, *Dubrovnik*, 19. novembra 1938, 3; С. Недељковић, „Срби католици у Дубровнику између два светска рата“, *Зборник Матице српске за друштвене науке*, 124 (2008), 109–126; С. Недељковић, „Срби католици на Приморју од уједињења до Априлског рата“, 12 (2008), 167–190.

⁴² „Odjek sporazuma u Dubrovniku“, *Dubrovnik*, 6. maja 1939, 1.

⁴³ „Živio kralj!“, *Dubrovnik*, 29. marta 1941, 1.

⁴⁴ Д. Гавриловић, „Доминковић, Кристо П.“, 347–348.

Гавриловић Дарко, „Доминковић, Кристо П.“, *Српски биографски речник*, III, Матица српска, Нови Сад, 2007, 347–348.

Гулић Милан, „Далмација у освит Великог рата“, *Први светски рат, Србија, Балкан и велике силе*, Историјски институт, Институт за стратегијска истраживања, Београд, 2015, 427–452.

Gulić Milan, „Dalmatinska javnost i Sarajevski atentat“, *Istorija 20. veka*, 1 (2016), 31–54.

Dominković Kristo P., *Sličice sa sela iz dubrovačke okoline*, K. P. Dominković, Dubrovnik, 1906.

Доминковић Кристо П., *Дубровник и околица: згодан домаћи пратиоц за посјетиоце Дубровника*, Књижара Ј. Тошовића, Дубровник 1922.

Engel Ivan Hristijan von, *Povjest Dubrovačke Republike*, Srpska Dubrovačka Štamparija A. Pasarića, Dubrovnik, 1903.

Живановић Милан Ж., *Дубровник у борби за уједињење*, Историјски институт, Београд, 1962.

Жутић Никола, „Српски соколи и Сарајевски атентат 1904–1914.“, *Србија и политика великих сила 1914–2014.*, Београд, 2014, 231–260.

Југословенска штамп. Реферати и библиографија, Српско новинарско удружење, Београд, 1911.

Кићовић Миращ, *Историја Народне библиотеке у Београду*, Народна библиотека, Београд, 1960.

Милутиновић Коста, „О покрету Срба католика у Далмацији, Дубровнику и Боки Которској 1848–1914.“, *Зборник о Србима у Хрватској*, I, Београд, 1989, 33–90.

Mitić Piја, „Međunarodno-pravni položaj Dubrovačke republike роčetком XIX stolјеća“, *Pomorski zbornik*, 19 (1981), 327–339.

Митровић Јеремија Д., *Српство Дубровника*, Српска књижевна задруга, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1992.

Недељковић Саша, „Културно деловање Срба у Приморју“, *Братство*, 8 (2004), 201–204.

Недељковић Саша, „Српска друштва у Дубровнику на почетку 20. века“, *Зборник Матице српске за друштвене науке*, 122 (2007), 165–178.

Недељковић Саша, „Срби католици у Дубровнику између два светска рата“, *Зборник Матице српске за друштвене науке*, 124 (2008), 109–126.

Недељковић Саша, „Срби на Приморју у борби за уједињење“, *Добровољачки гласник*, 32 (2008), 206–211.

Недељковић Саша, „Срби католици на Приморју од уједињења до Априлског рата“, 12 (2008), 167–190.

Радојчић Јован С., *Биографије. Срби западно од Дунава и Дрине*, I, Прометеј, Нови Сад, 2009.

Perić Ivo, *Dubrovačka periodika 1848–1918*, Zavod za povijesne znanosti Istraživačkog centra Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku, Dubrovnik, 1980.

Perić Ivo, „Pregled razvoja dubrovačke periodike između dva svjetska rata“, *Anali Zavoda za povijesne znanosti Istraživačkog centra Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku*, XIX–XX (1982), 291–467.

Rehak Eta, „Dominković, Kristo P.“, *Hrvatski biografski leksikon*, III, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 1993, 500.

Stulli Bernard, *Povijest Dubrovačke republike*, Arhiv Hrvatske, Časopis Dubrovnik, Dubrovnik–Zagreb, 1989.

Stulli Bernard, *Studije iz povijesti Dubrovnika*, Konzor, Zagreb, 2001.

Tolja Nikola, *Dubrovački Srbi katolici. Istine i zablude*, vlastita naklada, Dubrovnik, 2011.

Cvjetković Božo, *Povijest Dubrovačke Republike, I, Od najstarijih vremena do 1205.*, Svećenička književna Družba, Dubrovnik, 1917.

Čučić Vesna, *Posljednja kriza Dubrovačke republike*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za povijesne znanosti u Dubrovniku, Matica hrvatska, Zagreb–Dubrovnik, 2003.

SUMMARY

Kristo Dominković was one of the most important Catholic Serbs in Dubrovnik in the years before the First World War. He cooperated with several newspapers that have been published in Dubrovnik and edited and published two of the most important newspapers in history of Dubrovnik – *Dubrovnik* and *Srđ*. He cooperated with famous Catholic Serbs from Dubrovnik such as Antun Fabris, Luko Zore etc. He was active in the establishing and work of Sokol Society in Dubrovnik during 1907 and, in general, was averse toward Austro-Hungarian monarchy. Few times he visited Serbia and met a king Peter in Belgrade. At the beginning of the Great War *Dubrovnik* Journal was banned, and Dominković soon found himself in internment. He spent the war years in internment throughout the monarchy (1914–1917), or under house arrest in his Dubrovnik (until liberation). Its rich testimonies from that period contribute to the knowledge of the tragedy that the Great War brought to the Slavic population in the far south of the Austro-Hungarian monarchy. After the First World War he was not particularly active. He was close to the People's Radical Party in the twenties and to Yugoslav Radical Community in thirties. In 1937 he renewed a *Dubrovnik* newspaper and published it until Second World War. During the occupation he was arrested by Ustasha authorities, but survived that period. He died in his birthplace Dubrovnik soon after liberation.